

Гудзеляк І. І., к. г. н., доц., **Вигор В. Й.**, студ.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СВІТІ: ГЛОБАЛЬНЕ ПОРІВНЯННЯ

Розглянуто просторові особливості демографічної ситуації у країнах різного типу. Виявлено головні риси, що визначають демографічну асиметрію у сучасному світі. Показано місце України на демографічній карті світу.

The spatial features of the demographic situation in different types of countries are considered. The key features that determine the demographic asymmetry in the modern world are identified. The role of Ukraine on the world demographic map is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується посиленням глобалізаційних тенденцій, які поступово нівелюють відмінності у способі життя людей, характері економічної діяльності. Однак багато проблем

мають очевидний регіональний характер, що пов'язано з особливостями демографічного розвитку. Демографічна асиметрія між розвиненими країнами та тими, що розвиваються, виражається у народжуваності, смертності, тривалості життя, специфіці формування віково-статевої структури, міграціях населення, якості працересурсного потенціалу. Проблема нерівності у глобальному масштабі особливо гостро постає на фоні болючих соціально-економічних трансформацій, громадянських війн, масового поширення СНІДу, нестачі продуктів харчування і питної води у найбільш бідніших африканських державах, з одного боку, і високими стандартами рівня і якості життя країн Заходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи демогеографічних досліджень представлені у працях Топчієва О.Г., Шаблія О.І. Окремі аспекти демографічного розвитку та сучасної демографічної ситуації у країнах різного типу висвітлювали Анісімова Г.М., Книш М.М., Борисов В.О., Вишневський А., Тарлецька Л., Хорев Б.С. У працях фахівців демографів Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України також присутній порівняльний аналіз демографічного розвитку України та інших країн світу.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою цієї роботи є виявлення сучасних рис демографічного розвитку у глобальному масштабі, порівняння розвинених країн та країн, що розвиваються за головними параметрами для з'ясування ступеня демографічної асиметрії та відмінних базових ознак демографічних проблем Півночі і Півдня.

Виклад основного матеріалу. У цій статті демогеографічний аналіз та порівняння здійснено на підставі підходів ООН щодо поділу світу на три групи країн – розвинені (з високим рівнем доходів у розрахунку на одного жителя, високим значенням індексу людського розвитку (ІЛР): англословна Америка, Європа з Росією, Японія, Австралія і Нова Зеландія); країни, що розвиваються (з низьким рівнем доходів на одну особу та середніми і нижче середнього значеннями ІЛР); найменш розвинені країни (людністю менше 75 млн. осіб, менше 905 дол. валового національного доходу на одну особу, найнижчими значеннями ІЛР, економічною і соціальною нестабільністю: всього 48 країн – 33 в Африці, 14 в Азії та Гаїті). На рис. 1 відображено розміщення цих трьох груп – розвинена Північ та Південь, що загалом охоплює решта країн, які розвиваються.

Кількість населення світу у середині 2010 р. становила 6 892 млн. осіб. У розвинених країнах проживало 13% населення. Ця частка із року в рік поступово зменшується: у 1950 р. в розвинених країнах світу проживало понад 32% населення, а в 2050 р. ця частка скоротиться більш як у два рази до 13%. Отже, демографічний потенціал Півночі знижується, а обсяг демографічних мас Півдня наростає. Особливо швидко збільшується кількість населення найменш розвинених країн.

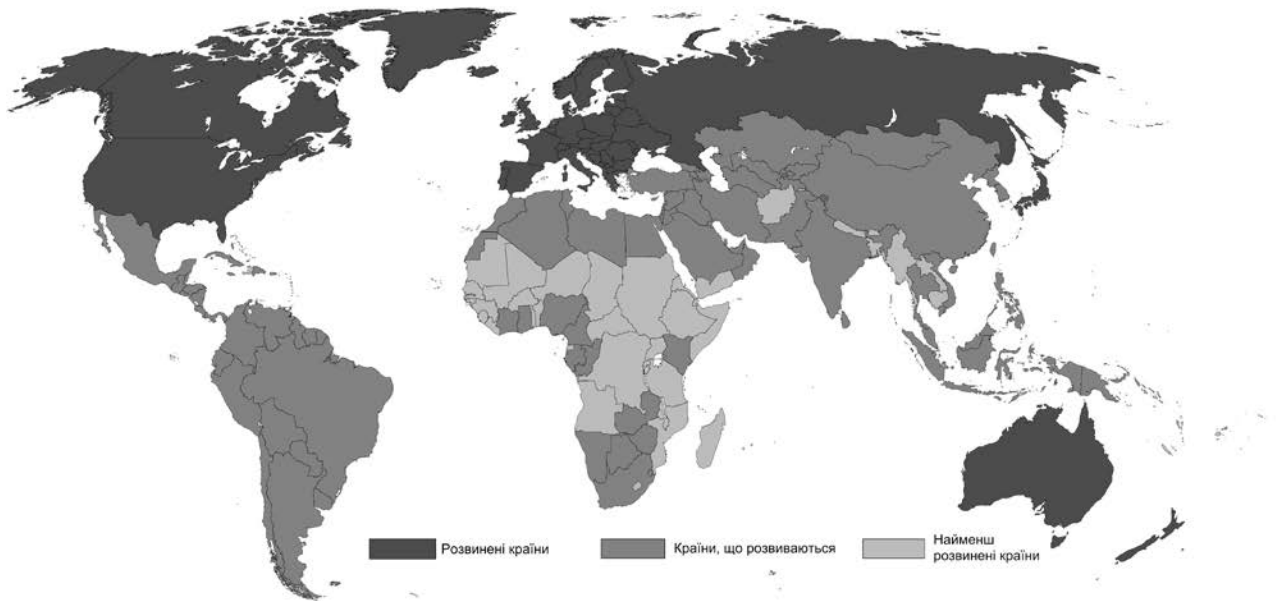

Рис. 1. Типи країн світу (за підходами ООН)

Щороку людність країн Півночі збільшується на 2,1 млн. осіб за рахунок природного приросту, а в країнах, що розвиваються – на 81,2 млн. осіб. Отже, світовий природний приріст на 97,5% забезпечується країнами, що розвиваються. До 2050 р. населення світу збільшиться на 38% (9 485 млн. осіб), у тому числі в розвинених країнах – на 7%, в країнах, що розвиваються – на 45%, а в найменш розвинених країнах – удвічі. Такі нерівномірні тенденції у майбутньому призведуть до перерозподілу населення між великими регіонами (табл. 1).

Враховуючи вищі темпи економічного зростання Півночі, цілком ймовірно, що демографічні проблеми Півдня на глобальному тлі ускладнюватимуться.

Табл. 1

Частка регіонів у населенні світу, %

Регіони	1900 р.	2010 р.	2050 р.
Європа	17,8	10,7	6,8
Америка	8,8	13,5	12,7
Азія	57,4	60,3	58,2
Африка	7,8	14,9	19,8
Австралія і Океанія	0,4	0,5	0,5

Складено за [3, 4].

Зміна кількості населення відбувається передусім завдяки процесам народжуваності і смертності. Вплив міграції на демографічний потенціал оцінити складно. Адже брати до уваги лише сальдо міграції (ці дані регулярно публікує ООН) недостатньо. Слід більш глибоко виявити демографічні наслідки

просторових переміщень людей. Адже міграції впливають на віковий, статевий склад, визначають дещо відмінну демографічну динаміку (особливо це стосується народжуваності), коригують демографічну поведінку і мігрантів, і місцевого населення.

Тенденції народжуваності характеризуються чіткою регіональною диференціацією. В розвинених країнах у 2010 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,7 особи, в країнах, що розвиваються – 2,7 особи, а в найменш розвинених країнах світу – 4,5 осіб. У країнах Півночі другий демографічний перехід розпочався ще у XVIII ст., а суттєве скорочення народжуваності простежувалося з другої половини XIX ст. У Європі у середині XX ст. народжуваність знизилася до 2,6 особи (це приблизно сучасний рівень народжуваності в Азії чи Латинській Америці та у 1,8 рази нижчий рівень народжуваності ніж у сучасній Америці). За останні 55–60 років (з 1950–1954 до 2010 р.) в Азії та Латинській Америці сумарний коефіцієнт народжуваності зменшився в 2,7 та 2,6 рази відповідно. У цей же період в країнах Африки народжуваність зменшилася лише в 1,4 рази (табл. 2).

Отже, в країнах Півночі загалом завершився демографічний перехід до сучасного типу відтворення населення, відбулася демографічна модернізація, головними ознаками якої є корінна зміна системи цінностей у питаннях дітонародження, посилення індивідуальності в шлюбних стосунках, зміна норм демографічної поведінки, зростання ваги постматеріалістичних цінностей, та зростання вимог до якості дитячого покоління. Усе це у результаті призводить до появи ідеалу одnodітної сім'ї.

Табл. 2

Динаміка головних демографічних показників у світі та регіонах

Регіони	Сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб		Загальний коефіцієнт природного приросту, ‰	
	1950-1954	2010	1950-1954	2010
Світ	4,9	2,5	17,7	12,0
Європа	2,6	1,6	8,9	0,0
Азія	5,9	2,2	18,7	12,0
Африка	6,5	4,7	21,2	24,0
Північна Америка	3,4	2,0	15,6	5,0
Латинська Америка	5,9	2,3	27,1	13,0
Австралія і Океанія	3,8	2,5	15,2	11,0

Складено за [2, 4].

У жодній з розвинених країн світу не збереглося навіть простого заміщення поколінь. Сумарний коефіцієнт є максимальним в Ірландії, Ісландії та Новій Зеландії (2,1 особи), мінімальним – у Південній Європі (1,4 особи в середньому), в Німеччині, Угорщині, Молдові та Португалії – 1,3, Боснії та Герцеговині – 1,2 (рис. 2).

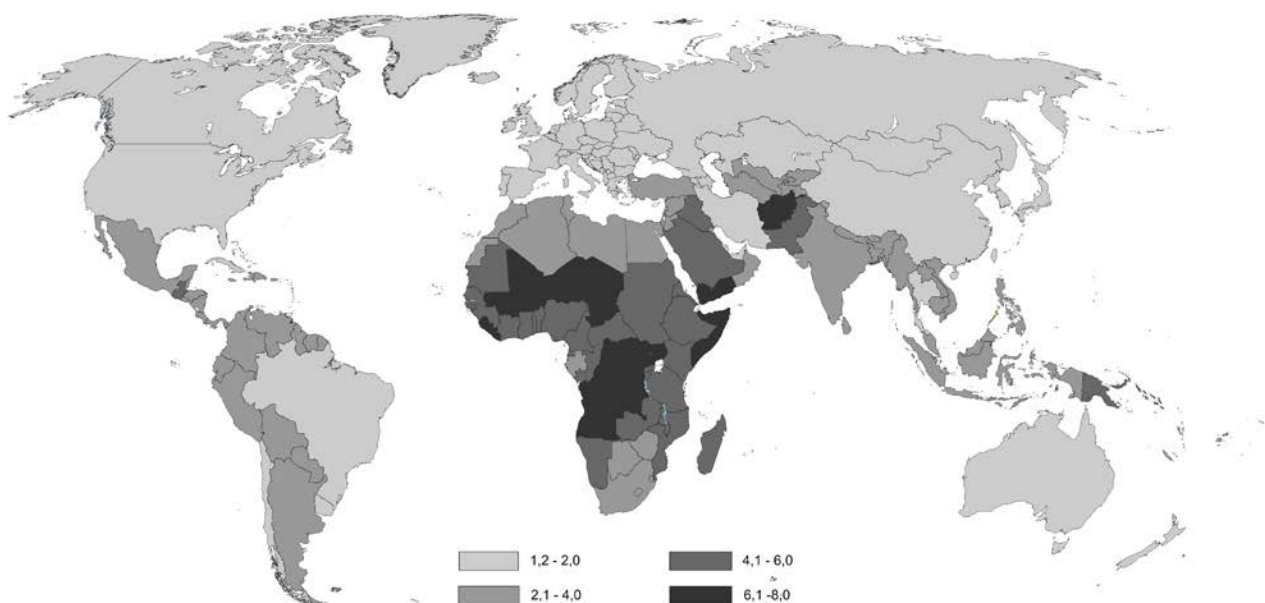

Рис. 2. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2010 р., осіб

Україна у 2010 р. вийшла зі списку „мінімальних рекордсменів” завдяки тому, що у дітородний період вступили жінки більш чисельної когорти, народжених у 1980-х рр., коли в СРСР розпочали втілювати окремі заходи демографічної політики, а також завдяки зростанню одноразової допомоги при народженні дітей, яка була запроваджена зусиллями Президента В.Ющенка. Таким чином, сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні збільшився до 1,5 особи.

Країни Півдня характеризуються лише початковими стадіями другого демографічного переходу. У більшості із них вдалося суттєво знизити екзогенну смертність, дитяча смертність ще залишається надзвичайно високою і вона зумовлює повільне зниження народжуваності. Перехід від багатодітної до малодітної сім’ї почався в усіх країнах, які розвиваються, однак у найбільш відсталих сумарний коефіцієнт народжуваності залишається найвищим у світі (Нігер – 7,4; Малі – 6,6; Сомалі, Уганда – 6,5; Гаїті – 3,5 особи).

Висока народжуваність у країнах Півдня зумовлює високий природний приріст населення, який у 2010 р. становив 14‰, у тім числі в найменш розвинених країнах світу 23‰. У зв’язку з несинхронністю перебігу процесу другого демографічного переходу, Південь є достатньо неоднорідним за рівнем природного приросту: в Азії він знизився до 12‰, в Латинській Америці до 13‰, в Африці є найвищі показники – 24‰ у середньому. Найвищий природний приріст мають країни Тропічної Африки (Нігер – 35‰, Буркіна-Фасо, Уганда – 34‰). У Південній Африці він скоротився до 10‰, в ісламському регіоні – до 19‰ (передусім завдяки суттєвому зниженню смертності та зростанні середньої тривалості життя, яка, наприклад, у Тунісі та Лівії становить 74 роки) (рис. 3).

Північ загалом спинилася на межі депопуляції. Природний приріст у 2010 р. склав усього 1‰, причому лише завдяки США (6‰) та Канаді (4‰). У європейських країнах з початку XXI ст. (з 2008 р. в Японії) смертність перевищує народжуваність.

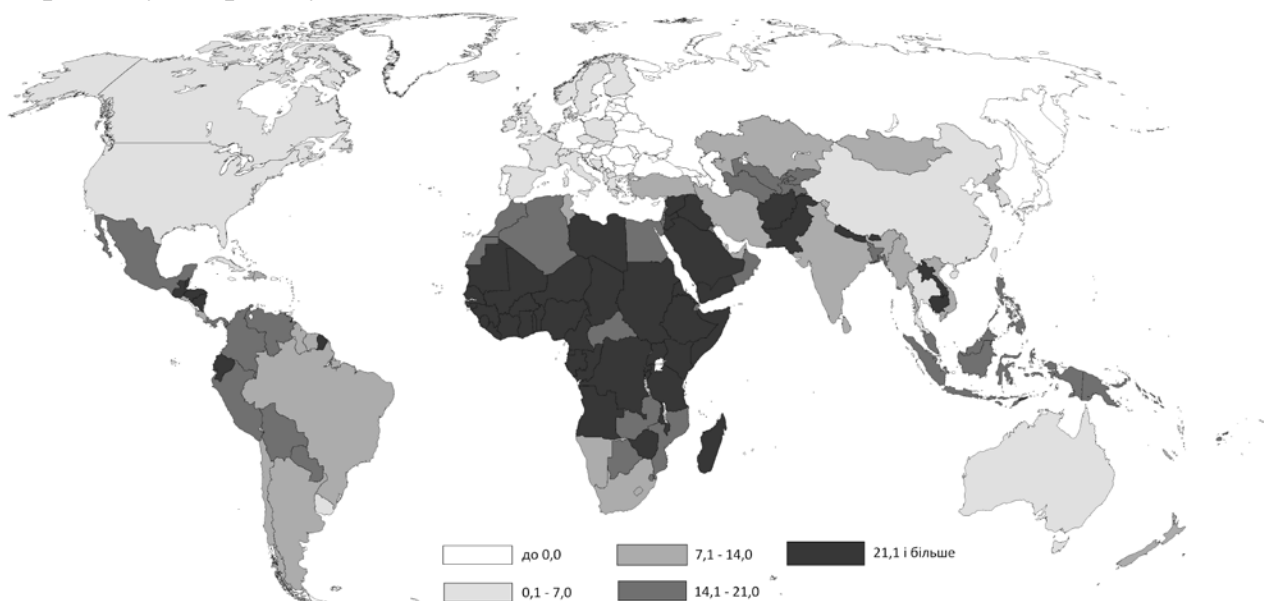

Рис. 3. Природний приріст у 2010 р., ‰

Сучасна регіональна диференціація природного відтворення спричиняє значний тиск демографічних мас Півдня на країни Півночі. Передусім цей тиск виявляється у міграційних потоках робочої сили і біженців у розвинені країни. Упродовж кількох десятиліть імміграція забезпечувала ринок праці робітниками та не справляла загрози етнонаціональній безпеці країн Півночі. Однак, період асиміляції нечисленних міграційних груп минув, і у багатьох європейських країнах почали формуватися достатньо ізольовані, маргіналізовані (внаслідок небажання і нездатності перейняти новий спосіб життя) етнічні групи, які швидко збільшувалися кількісно та починали явно протиставляти себе оточуючому суспільству.

Разом з мігрантами Північ отримала нові проблеми, пов'язані зі зростаючою суспільною стратифікацією, соціальними та медичними хворобами, проявами міжетнічної ненависті і конфліктів. У багатьох розвинених країнах світу активно почали переглядати моделі інтеграції мігрантів, у деяких – здійснили спроби обмежити імміграцію. Однак, беручи до уваги глобальні відмінності природного відтворення, демографічний тиск Півдня не зменшуватиметься. Його можна дещо послабити лише економічними заходами, зокрема інвестуючи створення робочих місць в країнах, що розвиваються, здійснюючи соціальні інвестиції в медичну та освітню сферу, що загалом сприятиме деякому зростанню якості життя населення.

Головним індикатором низької якості життя є високий рівень дитячої смертності. У 2010 р. в розвинених країнах він становив 6‰, в країнах, що розвиваються 50‰, а в найменш розвинених з кожної тисячі народжених до 1 року не доживають у середньому 81 дитина. Найвища дитяча смертність у найбільш соціально-економічно відсталих країнах – Афганістані (155‰), Чад (130‰), Нігері (108‰). На іншому полюсі у глобальній шкалі – країни з найвищим рівнем соціально-економічного і демографічного благополуччя – Скандинавські та Західноєвропейські (4‰), Австралія (4,4‰). Дитяча смертність в Україні є однією з найвищих серед розвинених країн світу (9,3‰).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сучасний світ чітко розділений на два великі регіони, Північ і Південь, які відрізняються усіма параметрами демографічної ситуації. В розвинених країнах в основному відбувся перехід до малодітної сім'ї, а демографічна поведінка детермінується новими, постматеріалістичними цінностями і стандартами. Країни, що розвиваються знаходяться на першій-другій фазі демографічного переходу, тобто при стабільному зниженні рівня смертності, темпи зниження рівня народжуваності дещо відрізняються. Загалом, арабський світ, Південно-Східна Азія і Латинська Америка у цьому процесі суттєво випередили країни Тропічної Африки, які залишаються переважно традиційними у стандартах демографічної поведінки.

Геополітична ситуація у світі детермінується міграційними потоками Південь→Північ, які змінюють соціальну структуру в розвинених країнах та спричиняють необхідність розробки нової економічної політики, де національні інтереси враховували б глобальні потреби.

Очевидно, що проблема депопуляції та старіння в розвиненому регіоні повинна усвідомлюватися як нова демографічна реальність, а економічна система має адаптуватися до сформованої структури населення та потреб різних демографічних груп. У такому руслі слід трансформувати різні соціальні інститути українського суспільства, які в першу чергу мають забезпечувати національні потреби та безпеку життя своїм громадянам.

Список використаних джерел:

1. Вишне夫斯基 А. Г. Мировая демографическая асимметрия – demoscope.ru/weekly/2009/0359/tema01.php.
2. Гудзеляк І. І. Географія населення: Навчальний посібник. / І. І. Гудзеляк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.
3. Население мира: Демографический справочник / Сост. В. Борисов. – М.: Мысль, 1989.
4. World Population Data Sheet, 2010: <http://www.prb.org>
5. <http://www.ukrstat.gov.ua>